

**Eötvös Lóránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar
Történettudományi Doktori Iskola**

PHD-ÉRTEKEZÉS TÉZISEI

BAGYINSZKY MARIANNA

GÚTAI MAGYAROK MEDGYESEGYHÁZÁN

Budapest, 2015

I. Disszertáció előzménye, célkitűzései, kutatási módszere

Medgyesegyháza szülötteként, a településen élt és élő gútai és szlovák felmenőkkel rendelkezve, közvetve is érintettek a csehszlovák-magyar lakosságcserevel kapcsolatos események. A településen élő apai ágon gútai magyar, anyai ágon szlovák őslakos, a XVIII. századi telepítések következtében ocsovai felmenőkkel rendelkező édesanyám és a mezőhegyesi származású, de Medgyesegyházán felnőtt édesapám 1981-ben döntöttek úgy, hogy gyermekeikkel Békéscsabára költöznek, ahol évek óta munkát vállaltak. A nyaraimat kisgyermekkorom óta Medgyesegyházán nagyszüleim, rokonaim körében töltöttem, mely lehetőséget adott a település mindennapi életének és történetének megismerésére, tanulmányozására. Az érdeklődésem egyetemista koromban fordult az 1848-49-es Szabadságharc Szegedi III. Honvédszászlóalj Hagyományörző Egyesületének vizsgálata mellett, Medgyesegyháza településtörténetének a lakosságcserét érintő eseményeinek kutatása felé. A terepmunkám során végzett résztvevő, résztvevő megfigyeléseim és interjúim egy része, ebből az időszakból, valamint a későbbi nyári szünetekben itt töltött, egy-két hétnyi időből származik. A témából 2004-ben, a Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Történettudományi Tanszékén, Dr. Pihurik Judit témavezetésével szakdolgozat született. Doktorandusz hallgatóként, 2008-tól e téma mellett, a magyaros viseletek megjelenési formáinak vizsgálatával foglalkoztam. A csehszlovák-magyar lakosságcsere medgyesegyházi vonatkozásainak kutatásának folytatására ösztönzőleg hatott, hogy 2011-ben Medgyesegyháza Városi Önkormányzatának tagjai, felajánlották kutatási eredményeimnek könyvként való publikálásának lehetőségét, illetve segítséget kértek a 2014. szeptember 26-án állított emlékműn szereplő családnevek összegyűjtésében.

A csehszlovák-magyar lakosságcsere, a szlovákiai magyarság történetének legtragikusabb, közvetlenül a második világháborút követő időszaka, sok tekintetben még ma is feltáratlan, évtizedeken keresztül hallgatás övezte az akkori üldöztetéseket. A „szocialista történetírás” az antifasiszta harc részeként értékelte a német és a magyar kisebbségeket sújtó intézkedéseket. A csehszlovák-magyar lakosságcseréről az 1970-80-as évek fordulóján, majd különösen a rendszerváltás óta eltelt közel két évtizedben nyílt nagyobb lehetőség arra, hogy nemcsak hazánkban, hanem Szlovákiában is megkezdődjön az események objektív feltárása, jóllehet a benesi dekrétumok eltörlése, hatálytalanítása a mai napig várat magára. A kutatók előtt megnyíltak a levéltárak, az események szenvedő alanyai is számos visszaemlékezésben idézték fel üldöztetésük szomorú időszakát, ezért a magyar és szlovák szerzőktől egyaránt több monográfia, tanulmány, tanulmánykötet és konferenciakötet látott napvilágot.

A szerzők többségénél, megfigyelhető ugyanakkor, hogy elsősorban a lakosságcsere politikai hátterének, diplomáciatörténetének és részben a lebonyolításának feldolgozására fordítják a figyelmet. A lakosságcsere lokális lebonyolításának és következményeinek napjainkig ható integrációs, etnokulturális folyamatainak vizsgálata és a mikrotörténeti, orál history vonatkozásai háttérbe szorultak. A társadalomtörténeti kutatások, az elmúlt fél évszázadban mikrotörténeti módszerek alkalmazásával igyekeztek feltárni egy-egy helyi társadalom jellemzőit, azt vallva, hogy a nagy társadalmi-gazdasági folyamatok megismerését és megállapításait csakis az azokat alkotó elemek pontos ismerete szolgálhatja és teheti hitelessé. Gyáni Gábor megfogalmazása szerint: *“Az átlagember életének tényei, a viselkedését irányító normák, erkölcsi meggyőződések, hitbéli elvek feltárása a történetírói megismerés valami egészen új módját feltételezi, amely elüti mind a hagyományos narratív politikai eseménytörténettől, mind a strukturális és a funkcionális összefüggéseket elemző társadalom tudományos történetírás gyakorlatától.”* (GYÁNI 1997.) A mikrotörténészek vallják, a mikrotörténet a megélt (a megtapasztalt) valóság rekonstrukciója, mely arra törekszik, hogy felkutassa mindazon láthatatlan struktúrákat, melyek jegyében a megélt valóság végül artikulálódik a források jóvoltából, azaz megpróbálja felmérni és értelmezni, a

múltbeli egyéni és kollektív viselkedéseket (gyakorlatokat), amelyek forrásszerűen feltárhatók. Mivel a kutatók nem csupán történeti forrás-kiegészítésre, hanem a teljes személyiség megjelenítésére törekednek, céljuk az oral history és a life story (autobiográfia) együttes vizsgálata, jóllehet e két terület a szociálintropológiában, a szociológiában és a történettudományban is elkülönül. Az interjúkészítést több tudományág is eredményesen alkalmazza kutatási módszerként, csupán az alkalmazás hangsúlyai mutatnak eltérést, hiszen a szociológia, a néprajz és az antropológia hagyományosan a csoportok, közösségek tanulmányozását tekinti eredendő célkitűzésének, nem pedig individuumokét, míg az oral history-történész a közlő személyes élményanyagát kívánja rögzíteni. A társadalomtudományi gondolkodás fenomenológiában gyökerező változásának hatására azonban e diszciplínák mindinkább beemelik kutatásaikba az egyéni életpálya és élettörténet vizsgálatát, belátva, hogy a mindennapi élet rejtett, de alapvető fontosságú dimenziói csak az életrajzi módszer, az élettörténeti vizsgálatok segítségével válnak értelmezhetővé. Ma már elvitathatatlan az oral history-források felhasználásának érvényessége a kortárs történeti kutatások részeként, mégis több szempontból kérdőjelezi meg e források megbízhatóságát és ezzel együtt alkalmazhatóságukat. Az oral history-források természetesen ugyanolyan kritikai ellenőrzésre szorulnak, mint a dokumentum jellegű források. A történésznek össze kell vetnie az elhangzott információkat más források bizonyítékaival, s csak ennek fényében használhatja fel azokat. Az oral history kutatások és ezek eredményeire (is) építő munkák az emberi élet autentikus tanúságtételeinek felhasználásával a társadalom eddig hallgatásra ítélt csoportjainak a történeti kutatásba való beemeléseivel, illetve a hivatalos feljegyzések, levéltári dokumentumok ellenőrzésével, kiegészítésével fontos hézgapótló funkciót töltenek be, egy árnyaltabb, teljesebb történeti megismerést téve lehetővé. De az oral history-nak van egy másik, hasonlóan fontos célkitűzése is, ami komoly kihívást jelent az akadémikus történetírói tradícióval szemben, s amely leginkább túlmutat a hagyományosan a történetírásnak tulajdonított funkciók körén. A szubjektív bizonyítékok felhasználásával nem pusztán élőbbé próbálja tenni a történelmet, hanem a múlt megismerésének és vizsgálatának lehetőségét a közösség tagjainak kezébe visszahelyezve, élővé kívánja tenni azt, a hétköznapi emberek számára, megerősítve őket abban, hogy e történelemnek maguk is formálói. Az oral history, mint módszer két megkülönböztethető célt szolgálhat. Az egyik, hogy rekonstruáljuk a múltat, a másik hogy hogyan értelmezik az emberek a múltat, milyen kép alakul ki a történelemtől az emberek emlékezetében. Az elbeszélte források árulkodnak arról, hogy mit tettek letűnt korok emberei, ugyanakkor azt is elárulják, hogy hogyan gondolkoztak, hogyan éreztek, miben hittek, miért hittek bizonyos dolgokban, milyen véleménnyel voltak másokról, mit akartak elérni életükben - és ami ugyanolyan fontos, mi az, amit ma gondolnak mindarról, amit a múltban tettek. Pierre Nora szavaival élve: *„Az emlékezet maga az élet, melyet mindig élő csoportok hordoznak, ezért folyamatosan változnak, ki van téve az emlékezés és a felejtés dialektikájának... A történelem mindig problematikus és tökéletlen rekonstrukciója annak, ami már nem létezik. Az emlékezet mindig időszerű jelenség, az örök jelenhez kapcsolódásunk megélése; a történelem viszont a múlt megjelenítése.”* A történelem által felszámolt emlékezet, pedig megteremti ez emlékezőhelyeket. (NORA, Pierre 2010. 15.)

A mikrotörténeti, oral history vizsgálat különösen fontos a csehszlovák-magyar lakosságcsere vizsgálata kapcsán. A második világháború után Magyarországról, Jugoszláviából, Bulgáriából és Romániából Csehszlovákiába visszaköltöző szlovák eredetű migránsokat az akkori csehszlovák joggyakorlatban reemigránsoknak nevezett és a Csehszlovákiából Magyarországra áttelepített magyarok problémájának a tanulmányozása, ugyanis kibővíti a kutató saját nemzeti kultúrképét. Továbbá alkalmat nyújt, a specifikus problémák kutatására, integrálódásuk folyamatának a vizsgálata pedig lehetőséget ad a szlovák és a magyar népi kultúra fejlődéséről hazánkban és Szlovákiában napjainkig, és általa nyomon lehet követni azokat a változásokat, amelyek az áttelepültek népi kultúrájában a más

kultúrájú etnikumokkal való kapcsolat kialakítás következtében létrejöttek. A szlovák-magyar lakosságcsere folyamán ugyanis, a két évszázadon át Magyarországon élő szlovákok cserélnek helyet Csehszlovákia évezredes magyar lakosságával. De míg a Csehszlovákiában élt magyarok népi és kulturális tekintetben integráns részei voltak a magyarságnak: ugyanolyan volt a nyelvük, hitük, szokásaik, erkölceik, hagyományaik stb., addig a XVIII. században Magyarországon történt szlovák telepítések az összefüggő szlovák etnikumtól távol, elszórt kisebb-nagyobb szigeteken a többi etnikumba beékelődve jöttek létre. A szlovákság merőben új körülmények közé került a szülőföldi viszonyaikhoz képest. Ennek következtében az ősi anyagi és szellemi kultúrájukban új elemek jelentek meg, azaz megkezdődött a szlovák és a magyar lakosság kulturális értékeinek kölcsönös kicserélődése. A népi kultúra változásainak magyarázata, azonban akkor válik teljessé, ha megismerjük azt a kultúrát és környezetet is, ahonnan a „reemigránsok” Magyarországra jöttek. A migrációs folyamatok kutatása tehát alkalmat ad, a különböző kulturális folyamatok hatásának magyarázatára és a kultúrák átalakítására, valamint az integrációs, asszimilációs vagy akkulturációs folyamatokra. Vizsgálom mindezt, családtörténeti vonatkozásokkal összefüggésben, mely során érintem, a gútai magyar rokonaim kitelepítésének és Medgyesegyházára való áttelepítésének és integrálódásuk folyamatának személyes történetét, kiemelve a gútai nagyapám és az ocsovai ősökkel rendelkező medgyesegyházi nagyanyám egymásra találását és leszármazottainak életét a községben.

A hosszú kutatás során a néprajz, kulturális antropológia, illetve a szociológia számos módszerét kipróbálhattam. A terepmunkám során a néprajzi, antropológiai és a szociológiai kutatásokban ismert résztvevő, résztvevő megfigyelés és a rákérdezés módszerével, kvalitatív, strukturált mélyinterjúk, kérdőívek készítésével gyűjtöttem adatokat. Az adatfelvételeknél, interjúknál általában törekedtem a visszacsatolásra, ugyanazokat a személyeket – néhány év elteltével – ugyanarról a témáról többször is megkérdeztem. Véleményeltérések, értelmezési nehézségek esetén igyekeztem újabb interjúalanyokat bevonni, a kulcsadatközlők mellett, így alakultak ki azok a „kontroll-csoportok”, akiknek rendszeresen ellenőrző, pontosító kérdéseket tettem fel, mely segítette az interjúk, visszaemlékezések szubjektív tartalmainak kiszűrését. A disszertációban szereplő interjúk, visszaemlékezések, valamint a főszövegbe beillesztett adatközlői idézetek, ezért nemcsak azt a célt szolgálják, hogy plasztikussá vagy élményszerűbbé tegyék állításaimat, hanem esettanulmányokként is.

A történeti és a recens anyag feldolgozásánál, tehát a történeti, művelődéstörténeti, néprajzi, kultúrantropológiai és a szociológiai kutatások módszereit használtam fel, mely kutatási módszert sokszínűsége miatt, Kósa László „korszerű szórványkutatásnak” nevezett.

II. Az értekezés szerkezete és tartalma

Ezen kutatási irányelveket és módszereket figyelembe véve először (3. fejezet), röviden bemutatom a csehszlovák-magyar lakosságcsere-egyezmény létrejöttéhez vezető történelmi-politikai eseményeket, az első világháborút lezáró békék megkötésétől, a kassai kormányprogram kihirdetésig és a deportálás megkezdéséig. A lakosságcsere lebonyolítását segítő bizottságok, a Csehszlovák Áttelepítési Bizottság (CSÁB), a Magyarországi Szlovák Antifasiszta Frontjának (AFS) és a Magyar Áttelepítési Kormánybizottság működését (MÁK), valamint a reszlovakizáció körülményeit és 200 ezer magyar egyoldalú kitelepítésnek a tervezetét. Kitérek továbbá, Csehszlovákia és Magyarország két világháború közötti nemzetiségpolitikájára, a szlovákiai magyarok és a magyarországi szlovákok szemszögéből.

A csehszlovák-magyar lakosságcsere történeti háttérének tárgyalása után, a lakosságcsere előtti Gúta (5. fejezet) és Medgyesegyháza (4. fejezet) településtörténetének, elsősorban a két világháború közötti időszakának bemutatására kerül sor. A gútai magyarok és a medgyesegyházi szlovákok esetében, a lakosságcsere megkezdéséig vizsgálom a nyelvi,

kulturális, gazdálkodási hagyományokat és az identitástudatukat. A kettős identitású medgyesegyházai szlovákok esetében, Gyivicsán Anna megfogalmazása szerint a duális kultúrájú, de többségében szegény sorsú szlovákságnál a magyar lakosság hatására és a magyar nemzetiségpolitika következtében felgyorsuló asszimilációs folyamatokat, mely először a nyelvi, majd a gazdasági, később a szellemi kultúra területén jelentkezett és ment végbe, illetve az ennek következtében kialakult kétnyelvűség és a nyelvcseré állapotát.

A disszertáció fő vonalát (6. fejezet), a csehszlovák-magyar lakosságcsere gyakorlati megvalósulásának bemutatása képezi, az említett két település, szülőfalum Medgyesegyháza és a lakosságcsere-egyezmény megkötésével „ikertelepülésévé” váló Gúta, egy tőle 350 km-re lévő csehszlovákiai magyar település esetében. Vizsgálva, az 1947-ben és 1948-ban végbemenő ki-és betelepülések menetét, önkéntes alapon, vagy hatósági felszólításra történt, mikor és milyen módon zajlott le, a lakosság távozása milyen szellemi, anyagi értékek és személyi kötődések elvesztését eredményezte. A Medgyesegyházára érkező gútai magyarok esetében az érkezésük, fogadtatásuk és a letelepedésük körülményeit, kezdeti nehézségeit, érték-e őket diszkriminatív intézkedések és atrocitások a helyi hatóságok és a lakosság részéről, például kilakoltatások, ragadványnév, a beilleszkedésüket segítő szervezeteket és az anyagi juttatások típusait.

A lakosságcsere gyakorlati megvalósulása után, átfogó igénnyel szólok a gútai magyarok és leszármazottaik integrálódásának a folyamatáról Medgyesegyházán (7. fejezet), a település nemzetiségi, anyanyelvi, vallási, foglalkozási megoszlásának módosulásáról, a kapcsolattartás módjairól a szülőföldjükkel, a hozott kultúrájuk fejlődéséről, változásáról az új környezetben, a gútai hagyományok meglétéről, eltűnéséről, a házasságkötéseik felekezeti és csoport endogám jellegéről és a „vegyes házasságok” létrejöttének következményeiről. Szintén átfogó igénnyel mutatom be, elsősorban a magyar nemzetiségpolitika szemszögéből, a településen maradt, a lakosságcsere lehetőségével nem élő szlovákok napjainkig tartó asszimilációs, integrációs folyamatát is. Az asszimiláció szempontjából, esetükben a „vegyes házasságoknak” nagy jelentősége van, hiszen a vegyes házasságon belül történt meg leghamarabb a nyelv váltás, mellyel egyidejűleg a tudati és nemzetiségi hovatartozás változása is bekövetkezett. Összefoglaló jelleggel kitérnék (8. fejezet), elsősorban Angyal Béla és Magdaléna Paríková kutatási eredményeire hivatkozva, Gúta lakosságcsere utáni történetére.

A dolgozat utolsó egységében foglalkozom a (9. fejezet) Medgyesegyházán és Gútán, a csehszlovák-magyar lakosságcsere 50. és a 60. évfordulója alkalmából és utána létrejövő rendezvényekkel (megemlékezések, ünnepek, találkozók) és emlékjelekkel (emléktábla, emlékmű, szobor, kopjafa stb.), melyek az emlékezet eltűnésével és az emlékeket átélő emberek elhalálózásával válnak meghatározóvá. Vizsgálatát különösen fontosnak tartom, hiszen a lakosságcserevel kapcsolatos eseményeket évtizedekig hallgatás övezte, megemlékezésekre, emlékjelek állítására, a fennálló politikai rendszer támogatása nélkül, az eseményeket átélőknek nem volt lehetősége, csak a rendszerváltás után, mely a mai napig növekvő tendenciát mutat. Új ünnep van születőben, melyet a magyar országgyűlés 2012. december 4-én kiadott, a 86/2012 számú határozata is megerősít, mely április 12-ét, a magyar lakosság Felvidékről való kitelepítésnek kezdőnapját országgyűlési emléknapná, a Felvidéki Kitelepítettek Emléknapjává nyilvánította.

III. Szakirodalom és források

A csehszlovák-magyar lakosságcserevel kapcsolatban magyar és szlovák szerzőktől egyaránt több monográfia, tanulmány, tanulmánykötet és konferenciakötet látott napvilágot, mely napjainkig folyamatosan bővülő tendenciát mutat. A rendszerváltás előtti történeti munkákból megemlítendő Arató Endre „Tanulmányok a szlovákiai magyarok történetéből

1918–1975” című tanulmánykötete, Balogh Sándornak a Történelmi Szemlében 1979-ben megjelent, az 1946. február 27-ei magyar-csehszlovák lakosságcsere-egyezménnyel foglalkozó tanulmánya, illetve szintén ebben az évben először angolul, 1989-ben, pedig magyarul megjelent Janics Kálmán, „A hontalanság éveit” című munkája.

A rendszerváltás után szlovák szerzőtől a témakör első feldolgozását Karel Kaplan jelentette meg 1990-ben, az 1945–1948 közötti csehszlovákiai nemzetiségi kérdéskört vizsgálva. Štefan Šutaj, kassai történész, pedig több nagyon fontos szlovák nyelvű munka szerzője. Közülük az első a reszlovakizációról adott alapos és kritikus elemzést. A szerző 1993-ban jelentette meg összefoglaló áttekintését a magyar kisebbség 1945-1948 közötti helyzetéről, s ugyanabban az évben jelent meg kismonográfiája az 1949. évi déli akció történetéről. Ezen kívül Šutaj, több tanulmányt is közölt a szlovákiai magyarok jogfosztottságának különböző részkérdéseiről. Erősen csehellenes és antikommunista szemszögből írta meg jól dokumentált, több kérdésben pontosan fogalmazó, sok helyen azonban nemzetileg elfogult könyvét Ján Bobák. A szlovák szerzők által készített munkákhoz sorolhatjuk még Alena Bačová könyvét, aki az etnikai identitás és a történelmi változások összefüggéseit vizsgálta. Magdaléna Paríková szlovák etnológus, a magyarországi szlovákok „reemigrációjáról” a dél-szlovákiai községekbe telepített egykori magyarországi szlovákok közt végzett kulturális antropológiai kutatásokat, melyek szlovák és német nyelven kerültek kiadásra. A legátfogóbb monográfiákat ugyanakkor Vadkerty Katalin készítette a szlovákiai magyar közösség 1945–1948 közötti történetéről: a reszlovakizációról, a csehországi deportálásokról, valamint a belső telepítésekről és a lakosságcsereéről. A munka érdeme, hogy a nagypolitikai döntéseket és azok regionális, illetve helyi szinten történő végrehajtását párhuzamosan dolgozza fel és mutatja be. Magyarországi szerzőktől a témára vonatkozóan, 1989 óta számos történelmi munka jelent meg. Molnár Imre és Varga Kálmán 1992-ben, a csehországi deportálásokra vonatkozó visszaemlékezéseket, dokumentumokat adta elsőként közre. Tóth László 1995-ben, a korszak szlovákiai magyar politikai emlékiratait rendezte sajtó alá. 1998-ben jelent meg Balogh Sándor és Földesi Margit szerkesztésében Magyarország háborús jóvátételének válogatott forrásanyaga, benne az 1949. évi csorbatói jegyzőkönyvvel. A monografikus feldolgozások sorába tartozik Tóth Ágnes könyve a magyarországi németek kitelepítésének, illetve a magyar–szlovák lakosságcsereének a korabeli összefüggéseiről. A lakosságcsere történetének és következményeinek másik szakszerű összefoglalása, a 2000-ben megjelent Kugler József munkája, amely elsősorban a szlovákiai magyarok dél-alföldi áttelepítésének kérdéseivel foglalkozik.

A kérdéskör történelmi szociológiai, néprajzi vonatkozásait, a jogfosztottság éveinek emlékezetét, 1991-ben Szülőföldem hontalanul címmel, Újváry Zoltán mutatta be egy gömöri parasztember visszaemlékezésein keresztül. A csehországi deportálások és a magyarországi kitelepítések és a többi kényszertelepítés felvidéki magyar érintettjeinek visszaemlékezéseiből Molnár Imre és Varga Kálmán, illetve Újváry Zoltán után, 1995-ben Zalabai Zsigmond adott közre válogatást Magyar Jeremiád címmel, illetve Szarka László szerkesztésében jelent meg 2003-ban „A szlovákiai magyarok kényszertelepítéseinek emlékezete 1945–1948” című visszaemlékezéseket, tanulmányokat és dokumentumokat tartalmazó munkája. A tanulmánykötetek közül említést érdemel, a Molnár Imre és Szarka László szerkesztésében készült, Otthontalan emlékezet, mely a csehszlovák-magyar lakosságcsere 60. évfordulójának állít emléket, továbbá a Nógrád Megyei Levéltár és az Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézet által 2010-ben Szederjesi Cecília szerkesztésében megjelent „Vonatok északnak és délnek” című konferenciakötete, mely 17 szlovák, szlovákiai magyar és magyar szerző a második világháborút követő szlovák-magyar lakosságcsere történetével és annak máig ható következményeivel foglalkozó előadásait tartalmazza.

A legnagyobb érdeklődés és számbeli fejlődés azonban, a helytörténelmi irodalomban figyelhető meg. A kitelepítések 50. és 60. évfordulója alkalmából nagyon sok szlovákiai és

magyarországi érintett település jelentetett meg alkalmi kiadványokat, amelyekben fontos dokumentumok, adatok láttak napvilágot. Ezek között említendő, az először 1997-ben megjelent, Angyal Béla Gúta 1945-48 közötti történetével foglalkozó helytörténeti munkája. A magyarországi feldolgozások közül a legsikeresebbek a regionális, megyei alapozásúak, mint például Fazekas Árpád, Horváth Zoltán, vagy a 2003-ban megjelent Tolna megyei telepítéseket feltáró, László Péter „Fehérlaposok” című munkája. A 2011-ben Izsák Lajos szerkesztésében megjelent, Negyed történetével foglalkozó tanulmánykötetében, Gombos János munkája érinti a település lakosságcserevel kapcsolatos eseményeit. A kérdéskör diplomáciatörténeti irodalma is igen gazdag, melyek közül Balogh Sándornak, Izsák Lajosnak, Popély Árpád, Tóth Ágnesnek, Tóth Lászlónak, Szarka Lászlónak a munkái emelkednek ki. Az említettek mellett, Magyarországon és Szlovákiában egyaránt számos tanulmány és még több publicisztikai írás foglalkozott a témakörrel.

A magyarországi szlovákok történetével és kultúrájával szintén számos történeti, néprajzi, irodalmi és szociológia munka, tanulmány, tanulmánykötet, monográfia és publikáció foglalkozik, ennek ajánló bibliográfiáját a Pécsi Tudományegyetem könyvtárosa Radványi Ferenc készítette el, mely forrásként szolgál a témában kutatóknak. A bőséges szakirodalom ellenére megállapítható, hogy a magyarországi szlovákokról elég kevés történeti feldolgozás készült napjainkig, a magyarországi szlovákok asszimilációját, migrációs folyamatait, identitását és kultúráját vizsgáló nagyszámú munkákkal ellentétben. A rendszerváltás előtti békés-megyei vonatkozású munkák közül kiemelkedik XIX. század jeles személyiségeinek egyik legnevesebb alakjának Haan Lajosnak, a „Békéscsaba története” című helyi monográfiája, melynek kétnyelvű (szlovák és magyar) kiadásával úttörő módon indítja el a hasonló típusú kétnyelvű művek sorát. A XX. század első felében megemlítendő Zsilinszky Mihály munkássága, aki államtitkárként fontos szerepet töltött be, a szlovák népi kultúra tudományos megőrzését és ápolását hivatott békéscsabai múzeum létrehozásában. A magyarországi szlovákok asszimilációjáról Pechány Adolf kormánybiztos jelentései adnak alapos tájékoztatást. A néprajzi gyűjtésekre és kutatásokra támaszkodó tudományos feldolgozások első eredményei az először 1975-ben kiadott - s azóta 12 kötetben napvilágot látott - *Národopis Slovákov v Maďarsku* (A magyarországi szlovákok néprajza) című sorozatban jelentek meg. Az 1970-es és az 1980-as években Békéscsabán megrendezésre került, Nemzetközi Néprajzi Nemzetiségkutató Konferencia előadásait összefoglaló kötetek, a nemzetiségi kutatás néprajzi elvi és módszertani kérdései mellett, a magyar-szlovák együttélés asszimilációs, akkulturációs következményeiről, a szlovák népi kultúrában történt változásokon túl, a „repatriáltak” problémájának tanulmányozásának lehetőségeiről ad tájékoztatást. A társadalomtörténeti munkák közül, Ács Zoltán, Arató Endre, Kovács Alajos, Polányi Imre, Szabó Ferenc, Tilkovszky Lóránt, a migrációs folyamatokat vizsgálók közül Ján Sirácky említendők meg.

A rendszerváltás után 1990-ben a békéscsabai szlovák értelmiség kezdeményezésével és a Magyarországi Szlovákok Szövetsége támogatásával hozták létre a Szlovák Kutatóintézetet Békéscsabán (*Slovenský výskumný ústav*). Az intézet feladata kizárólag a magyarországi szlovákok múltjának és jelenének kutatása, történeti, nyelvi, néprajzi és szociológiai szempontból. Eddig többek között két jelentős kiadványa látott napvilágot magyar és szlovák nyelven, az 1993-ban az „*Atlas slovenských nářečí v Maďarsku*” (A magyarországi szlovák nyelvjárások atlasza) és az 1996-ban kiadott az „*Atlas ľudovej kultúry Slovákov v Maďarsku*” (A magyarországi szlovákok népi kultúrájának atlasza). A néprajzi munkák sorát Krupa András „Békés megyei hiedelem-, szokás-, illetve népmese-gyűjteménye, Lami István 2002-ben kiadott ballada-, népmese- és szokás-gyűjteményei, Tábori György, Koppány János munkái és Andó György muzeológiai tevékenysége gazdagítanak. A magyarországi szlovákok kulturális és nyelvi állapotáról Gyivicsán Anna 1993-ban „Anyanyelv, kultúra, közösség”, a 2003-ban „A nemzetiségi lét és kultúra dimenziói” címen kiadott és a Gyivicsán

Anna-Krupa András közös munkájaként a Változó világ 16. kötetében megjelent „A magyarországi szlovákok” című könyvük ad átfogó képet. A magyarországi szlovákok történetéről és asszimilációjáról Gombos János és Tóth István, nyelvéről Zsilák Mária és Fazekasné Bárth Klára tanulmányai, a migrációs folyamatokról Gombos János és Kugler József adnak bőséges tájékoztatást. Az utóbbi évtized asszimilációval kapcsolatos irodalmát gyarapította Gyáni Gábor „Az asszimiláció fogalma a magyar társadalomtörténetben” címmel. A magyarországi szlovák népesség főbb demográfiai jellemzőit a 2004-ben, a Központi Statisztikai Hivatal Békés Megyei Igazgatósága által kiadott kötetek ismertetik, melyek Ando György, Gombos János, Gyivicsán Anna, Hornokné Uhrin Erzsébet, Krupa András és Palyusik Mátyásné tanulmányait, vagy korábbi tanulmányainak részletét tartalmazza.

A szlovákiai magyarok történetével és kultúrájával, a szlovák-magyar kapcsolatokról szintén számtalan történeti, néprajzi, irodalmi és szociológia munka, tanulmány, tanulmánykötet, monográfia és publikáció foglalkozik. A lakosságcserevel kapcsolatban már említett történeti munkákon kívül a néprajzi munkák közül Liszka János 2002-ben kiadott, „A szlovákiai magyarok néprajza” című munkája emelkedik ki, melyben a szlovákiai magyarok néprajzi kutatásának hiányosságára és módszertani problémáira, az archaizmus- és a parasztságcentrikus kutatási irányzat zsákutcájára, illetve a népi kultúra társadalmi rétegzettségének, időbeli fáziseltolódásainak, változásainak, a különféle kölcsönhatásainak, területi változásainak vizsgálatának hiányosságára hívta fel a figyelmet. A könyv hiánypótló e témában, melyben a térség néprajzi kutatástörténetének bemutatása mellett, a népi kultúrát ért hatások számbavétele után, a szerző tájegységekre lebontva a térség népi kultúrájáról rajzol átfogó képet, majd a szlovákiai magyarok populáris kultúrájára ható XX. századi, az impériumváltásokból fakadó változásokat tárgyalja. A dolgozatban vizsgált gútai népélettel, Angyal Béla és Fehérváry Magda kutatásai nyomán született munkák foglalkoznak, melyek nyomán 1992-ben került kiadásra, „Gúta hagyományos gazdálkodása a XX. század első felében” című tanulmánykötete, melyben az említett szerzőkön kívül Gudmon Ilona a gútai földművelésről, Gaál Ildikó a gyümölcs- és kertészkedésről, Varga Lídia népi táplálkozásról és Liszka József a vásártartási hagyományokról szóló tanulmányai szolgáltatnak adatokat. Megemlítendő még a 2009-ben, a Palkovich Viktor Társulat által kiadott, a gútai és a Gúta környéki népi hagyományokat feldolgozó helytörténeti-néprajzi könyvsorozat.

A szakirodalmi források Medgyesegyháza helytörténeti és népi kultúrájának a vizsgálatában, azonban már igen hiányosak. A medgyesegyházi lakosság hagyományairól alig született leírás, erről képet csak a visszaemlékezők töredékes emlékképeiből, egy helybeli könyvtáros gépelt feljegyzéseiből, Karsai Mihály hajdani tanító és Zsilinszky Ádám volt medgyesegyházi lakos néprajzi gyűjtéseiből, Zsilinszky Károly medgyesegyházi evangélikus lelkész, a település első világháború előtti időszakát vizsgáló szociológiai tanulmányából és a békéscsabai szlovákok népszokásait vizsgáló Dedinszky Gyula és Krupa András munkáiból kaphatunk. Medgyesegyháza történetével mindössze egy, Szabó Ferenc szerkesztésében 1993-ban megjelent tanulmánykötet foglalkozik. Szatmári Imre és Vágó Csaba a település korai történetével, Szabó Ferenc Medgyes pusztá XVIII-XIX. századi életével, Halasi László az egyházközségek és gyülekezetek megalakulásával és megerősödésével, Zsilinszky Ádám a település kereskedelmi és piaci tevékenységeivel, Pintér János Baross László, a világhírű búzanemesítő munkásságával, Hévvizi Sándor a település külterületének történeti helyneveivel foglalkozik, továbbá megtalálható a kötetben a már említett Zsilinszky Károly szociológiai tanulmánya.

A szakirodalom mellett forrásként szolgáltak, a korabeli és recens sajtótermékek, statisztikai közlemények és kötetek. A sajtótermékek közül a Békésmegyei Közlemények, a Békés Megyei Hírlap, a Békés Népe, a Békési Élet, a Medgyesegyházi Hírlap, az Új Otthon, a Sloboda, a Slovenská Jednota (Jednota), a Viharsarok számai egészítették ki a kutatási témát.

A statisztikai közlemények kötetei közül, a Központi Statisztikai Hivatal (KSH) 1991., 2001., 2011. évi népszámlálási adatai, a Magyar Statisztikai Közlemények (MSK) 1910., 1920., 1930. évi népszámlálás kötetei, nemzetiségre és anyanyelvre vonatkozóan, tovább az 1935. évi Magyarország mezőgazdaságának főbb üzemi és az 1938. évi felvidéki nép-, földbirtok- és állatösszeírás adatai és a Történeti Statisztikai Kötetek (TSK) 1941. évi népszámlálás, foglalkozási és demográfiai, községek szerinti adatai segítségével, számos Medgyesegyháza nemzetiségi, anyanyelvi, vallási és foglalkozási számadatait összesítő és elemző táblázat épült be a dolgozatba.

A források másik nagy egységét a levéltári források jelentik, melyek Medgyesegyháza esetében töredékesen maradtak fent. Medgyesegyháza község 1921 és 1950 közötti iratai a XX. század elején kerültek Békés megyéhez, előtte Arad megyéhez tartoztak és az iratanyag egy része megégett. Medgyesegyháza Nagyközségi Tanács Végrehajtó Bizottság 1950 és 1989 közötti irata, 1977-ben kerültek át a gyulai Magyar Nemzeti Levéltár Békés Megyei Levéltárához. Az iratanyagok nagy része, azonban a BÉML Békés Megyei Levéltárának Békési Fióklevéltárában található. Az 1920 és 1950 közötti iratok közül, elsősorban a kutatási témához kapcsolódó közgyűlési jegyzőkönyveket és a közigazgatási iratokat, az 1950-1989 közötti iratanyag esetében, pedig az Állandó Bizottsági ülések jegyzőkönyveit, az anyakönyvi, a választással és népszámlálással kapcsolatos, a telekkönyvi és a földügyi iratokat vizsgáltam, melyek kiegészítették a szakirodalmi ismereteket és bővítették, az eddig e témában feltáratlan Medgyesegyháza történetét. A budapesti Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában lakosságcserevel kapcsolatos, az államigazgatás felsőbb szervei által kiadott áttelepítési nyilvántartások, névjegyzékek, statisztikai kimutatások és a budapesti Országos Széchényi Könyvtár és Kézirattárában, Szabó Károly és munkatársai által 1981-ben kiadott a magyar–csehszlovák lakosságcsere történetével foglalkozó három kötetes történeti munka szolgáltatott további adatokat.

A Medgyesegyházi Evangélikus és Katolikus Egyházközség házasságkötési anyakönyvei elengedhetetlen segítséget nyújtottak a lakosságcsere után, a településen bekövetkező „vegyes házasságok” és a gútai születésű magyarok felekezeti és csoport endogámiájának a vizsgálatában. A katolikus gútai magyarok házasságkötéseiről, a Medgyesegyházában Eskettek anyakönyvének I. kötete (1922. október 3-tól 1955. december 25.) és a II. kötete (1956-tól napjainkig), az átkeresztelkedéseikről, Medgyesegyháza Római Katolikus Plébánia Kereszteltek anyakönyvének II. kötete (1945. január 1-től 1968-ig) és III. kötete (1968-tól napjainkig), a medgyesegyházi szlovákok gútai magyarokkal történt házasságkötéseiről, a Medgyesegyházi Evangélikus Egyház Esketési anyakönyve 1891-1994 A/4. kötete tartalmazott adatokat.

Végezetül, a kutatási anyagomat színesebbé, a lakosságcsere családtörténeti vonatkozásának köszönhetően, a személyes tulajdonomban lévő, illetve a rokonaim és a település lakosai által rendelkezésemre bocsátott iratanyagok (anyakönyvi kivonatok, levelek, személyi lapok stb.) és fényképek tették.

IV. Összegzés

Az 1946. február 27-én, Budapesten aláírt csehszlovák-magyar lakosságcsere-egyezmény, melyet Magyarországon „kényszer szülte”, a csehszlovák kormány és sajtó nagy győzelemként ünnepelt egyezségként fogadott el, nem oldotta meg a II. világháború után létrejött nemzetállamok nemzetiségi problémáit. A lakosságcsere lebonyolítása nem ment zökkenőmentesen. Az egyezmény értelmében a szlovákok önként vállalták az áttelepülést, míg a magyar családok nagy részét a telepítési hivatalok összeírása alapján jelölték ki és kényszerítették az áttelepülésre. A csehszlovák fél által, az ingatlancsere, vagy ikresített

névjegyzékek alapján összeállított transzportok esetében, az esetek többségében nem egyforma nagyságú és értékű ingatlanokkal bíró családokat párosítottak és a csehszlovák fél kitelepítésre elsősorban a módosabb magyarokat jelölte ki. A csehszlovák fél azonban, a magyar kormány által indítványozott, a fejkvótát maximáló megegyezést sem tartotta be, mely az ikresített jegyzékek folyamatos felborulását eredményezte. Az 1947 – és az 1948-as áttelepítések során végeredményben, 472 gútai családot, azaz 2026 személyt, telepítettek Magyarország különböző és otthonuktól minél távolabb fekvő településeire, Pitvarosra, Mezőberénybe, Medgyesegyházára, Kondorosra, Tótkomlósra, Békéscsabára. 1947 és 1948-ban összesen 77 családot, azaz 323 személyt telepítettek Gútáról Medgyesegyházára. A lakosságcsere következtében végbemenő migrációs folyamatok, azonban nem csak az át- és kitelepülők életkörülményeinek, hanem a települések nemzetiségi, anyanyelvi és felekezeti számadatainak drasztikus megváltozását is eredményezték, még ha alapvetően a települések foglalkozási és a kárpótlásként adott anyagi juttatások következtében a birtokviszonyainak arányai nem változtak.

A csehszlovák-magyar lakosságcserevel ugyanis két olyan település került egymással migrációs kapcsolatba, amelyek eltérő történeti háttérrel és kulturális hagyományokkal rendelkeztek. A többségében szlovákok és kisebb hányadban magyarok által lakott Medgyesegyházának, a már két évszázadon át Magyarországon élő és a XIX. században Békéscsabáról érkező evangélikus vallású, szegényebb anyagi körülmények között élő, kettős identitású, nyelvű, kultúrájú szlovák lakossága cserélt helyet, a csallóközi Gúta római katolikus vallású, a középkor óta folyamatosan ott lakó, magyar identitástudattal rendelkező, a polgári fejlődés magasabb szintjén álló, ebből kifolyólag viszonylag jómódban élő, hagyományos paraszti gazdálkodást folytató magyar közösségének tagjaival. Míg a Gútán élt magyarok integráns részei voltak a magyarságnak, addig a medgyesegyházi szlovákság, az összefüggő szlovák etnikumtól távol, kisebb-nagyobb szigetekben a többi etnikumba beékelődve a szülőföldi viszonyaikhoz képest új körülmények között éltek. Az ősi anyagi és szellemi kultúrájukban új elemek jelentek meg és megkezdődött a településen a helybeli szlovák és magyar lakosság kulturális értékeinek átvétele, kicserélődése az asszimilációs, integrációs folyamatok. Idővel a két etnikum közötti különbségek már csak a felekezeti hovatartozásban (ágostai evangélikus, római katolikus) és a nyelvben (szlovák, magyar) jelentek meg.

Medgyesegyháza szlovák lakossága és Gúta magyar lakossága a korai polgárosodás ellenére sok archaikus elemet megőrzött a populáris kultúrájában, de korántsem volt olyan mértékben hagyományőrző, mint például a Medgyesegyházával szomszédos szlovákok által lakott Nagybánhegyes, vagy a Gútával határos magyarok által lakott Naszvad. A szlovák-magyar lakosságcsere következtében Medgyesegyházáról pedig a szlovák lakosság azon elemei távoztak, akik a hagyományaihoz jobban ragaszkodtak, mint az áttelepülni nem szándékozók, ők ugyan bizonyos kulturális sajátosságokat megőriztek, de idővel éppen ezért könnyebben integrálódtak, a községben a lakosságcsere folytán számbeli fölénybe jutó magyarságba. Medgyesegyházán az 1949-től létrejövő „vegyes házasságokkal” fokozatosan háttérbe szorult, az a tradíció, miszerint azonos etnikumhoz és azonos felekezethez tartozók, azaz szlovák nemzetiségű szlovák nemzetiségűvel, evangélikus vallású evangélikus vallásúval, magyar nemzetiségű magyar nemzetiségűvel, római katolikus vallású római katolikussal kössön házasságot. A kezdeti nyelvi különbségek és az ebből fakadó ellentétek, a többségi nyelv dominanciája és az állami iskolák hatására megszűntek. A településen az irodalmi magyar nyelv használata vált általánossá, háttérbe szorítva a gútai magyarok észak-dunai és csallóközi nyelvjáráskeverékét, illetve a szlovák lakosság közép-szlovákiai nyelvjárásának alföldi típusát. Napjainkban, a korábban duális kultúrájú, kétnyelvű szlovákokra az alábbiak jellemzőek, anyanyelvet cserélt, csak magyarul beszél, a szlovák nyelvből csak töredékek maradtak meg emlékezetükben; megőrizte kétnyelvűségét, de a

mindennapi érintkezésben a magyar nyelvet, a szlovák nyelvet elsősorban a rokonokkal való érintkezésben használja, a felnövő generáció, pedig néhány esetet kivéve nem sajátította el a nyelvet. A tudatos nyelvismeretet, nyelvhasználatot nehezíti, hogy napjainkban Békés-megyében a szlovák nyelv három változata használatos. A legelterjedtebb a nyelvjárás, melyet a település idősebb lakossága beszél, ezt követi az irodalmi nyelv, melyet iskolai keretek között sajátított el a fiatalabb generáció, illetve az evangélikus egyházban használt archaikus, bibliai cseh nyelv. Az (evangélikus) egyház, azonban már nem játszik meghatározó szerepet az anyanyelv és identitás megőrzésében Békés-megyében. A magas kultúrában, viszont egyre szélesebb körben terjed a szlovák nyelv és új területeken jelenik meg ismét, mint a média, tudomány, politika stb. A szlovák nyelv funkcionális rétegződése, tehát egyazon időszakban bővül és szűkül is.

A nyelvi asszimiláció mellett, a kultúra területén is lezajlott az asszimilációs folyamat. A nyelvi és a kulturális asszimiláció, különböző tartalmú fázisokban történt, a kulturális asszimiláció folyamata hosszabb időtartalmú volt a nyelvinél. A nemzetiségi kultúrának nemzetiségi kohéziós erőként való jelenlétét akkor tapasztalhatjuk, amikor az anyanyelv már kevésbé van jelen ilyen jellegű ható tényezőként. Az anyanyelv oktatása mellett, a közművelődési intézmények, a hagyományőrző egyesületek, a nemzetiségi önkormányzatok teremtik meg az alapját a nemzetiségi kultúra fejlődésének. A medgyesegyházi szlovákok esetében is ez a tendencia érvényesül, míg napjainkban a nemzetiségi önkormányzatuk a közművelődési intézményeik, hagyományőrző egyesületeik, nagy hatást fejtenek ki a nemzetiségi tudat fejlesztésére, a nemzetiségi hagyományok ápolására, az anyanyelv elsajátítására, mindez már nem vezet ténylegesen a tudatos nyelvismerethez, nyelvhasználathoz. A szlovák lakosság fokozatosan átvette a magyar kultúra elemeit, azonban szokásaik és hagyományaik ápolásának, a két világháború közötti és a szocialista rendszer nemzetiségpolitikája sem kedvezett, így napjainkban már csak az emlékezetben élnek, a hajdan a mindennapi élet részét jelentő hagyományok, melyeket a hagyományőrző egyesületek elevenítenek fel.

A szlovák-magyar lakosságcsere, tehát nemcsak két egymástól földrajzilag távol eső település lakosságának kicserélődését eredményezte, hanem Medgyesegyházán, egyrészt meggyorsította a településen maradt szlovák lakosság asszimilálódásának a folyamatát, integrálódását a magyar lakosságba, másrészt ugyan biztosította az áttelepült gútai magyarok számára a nemzetállami keretek között való létet, de végérvényesen elszakította őket szülőföldjüktől, eredeti kulturális közegüktől, mely bizonyos kulturális sajátosságok elvesztését eredményezte.

Az integrálódás évtizedei, azonban nem voltak könnyűek. Az eseményeket évtizedekig hallgatás övezte, megemlékezésekre a fennálló politikai rendszer támogatása nélkül, az eseményeket átélőknek nem volt lehetősége. Magyarországon és Szlovákiában országszerte, így Medgyesegyházán és Gútán megemlékezésekre először a rendszerváltás után került sor, a lakosságcsere 50. évfordulója kapcsán, melyet a 60. és a 65. évforduló megemlékezései, illetve az évenkénti megemlékezések követték, mely az emlékezet eltűnésével és az emlékeket átélt emberek elhalálózásával vált meghatározóvá. Medgyesegyházán és Gútán a testvérvárosi kapcsolatok kiépítése mellett a leszármazottak fontosnak tartják az eseményekről való megemlékezéseket, emléktáblák, szobrok, emlékművek állítását. Emlékezve, elődeinknek a hontalanság éveiben elszenvedett teljes társadalmi, gazdasági, politikai és kulturális jogfosztottságára, illetve intő példaként a jövőre nézve, - nehogy a történelem megismételje önmagát, akár ellenkező irányból – hogy a nemzetiségi ellentéteket nem lehet erőszakkal megoldani.

V. Publikációk

1) *Az értekezés témaköréből készült publikációk*

BAGYINSZKY Marianna 2007: Medgyesegyháza a csehszlovák-magyar lakosságcsere tükrében. In: Belvedere, XIX. évfolyam. 5-8. szám. 94-134.

BAGYINSZKY Marianna 2010: Migráció és akkulturáció a szlovák-magyar lakosságcsere tükrében. In: Fórum. Társadalomtudományi Szemle, XXIII. évfolyam. 4. szám. 61-99.

BAGYINSZKY Marianna 2013: Trianon és revízió a memoáirodalom tükrében. In: Honismeret, XLI. évfolyam. 4. szám. 44-48.

BAGYINSZKY Marianna 2015: Gútai magyarok Medgyesegyházán. Egy emlékműállítás gondolatai. In: Honismeret, LXIII. évfolyam. 1. szám. 58-62.

2) *Az értekezés témakörét tágabban érintő publikációk*

BAGYINSZKY Marianna – Erdélyi Mónika 2007: Katonai hagyományörzés Szegeden. In: Honismeret, XXXV. évfolyam. 5. szám. 63-69.

BAGYINSZKY Marianna 2009: Nemzeti, magyar(os) viseletek, megjelenési formái és a magyar társadalommal való kapcsolatuk a reformkortól napjainkig. In: Kút, VIII. évfolyam. 1. 26-56.

3) *Egyéb publikációk*

BAGYINSZKY Marianna 2010: Nemzeti viseletek a reformkorban. In: Honismeret, XXXVIII. évfolyam. 6. szám. 77-80.

BAGYINSZKY Marianna 2011: Ruha teszi az embert.” Magyar viseletek a XVIII. század közepétől a reformkorig. In: Honismeret, XXXIX. évfolyam. 2. szám. 47-50.

BAGYINSZKY Marianna 2011: Pesti magyaros divat a két világháború között. In: Honismeret, XXXIX. évfolyam. 3. szám. 61-63.